

О. М. Посулько

**ПОСІБНИК ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»**

2013

**Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет
ім. Олеся Гончара**

О. М. Посунько

**ПОСІБНИК ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»**

**Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2013**

Темплан 2013, поз. 63

Навчальне видання

Ольга Миколаївна Посунько

**Посібник до вивчення курсу
«Історична географія України»**

Редактор А. Я. Пащенко
Техредактор Л. П. Замятіна
Коректор Т. А. Белиба

Підписано до друку 23.06.13. Формат 60х84/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 1,9. Ум. фарбовідб. 1,9.
Обл.-вид. арк. 2,7. Тираж 100 пр. Зам. №

РВВ ДНУ, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпропетровськ, 49010.
Друкарня «Ліра», пл. Десантників, 1, м. Дніпропетровськ, 49038.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру серія ДП №14 від 13.07.2000 р.

ББК 63.218

П 63

Рецензенти: д-р іст. наук, проф. Г. К. Швидько

д-р іст. наук, проф. Ю. А. Святець

П 63 Посунько, О. М. Посібник до вивчення курсу «Історична географія України» [Текст] / О. М. Посунько. – Д.: РВВ ДНУ, 2013. – 32 с.

Уміщено програму, приклад завдання модульної контрольної роботи, перелік питань для підсумкового контролю, словник історико-географічних назв та термінів, список рекомендованої літератури з курсу.

Для студентів ДНУ четвертого курсу історичного факультету денної і заочної форм навчання.

ВСТУП

Історичну географію України нині включено в систему обов'язкових дисциплін ВНЗ як для істориків, так і для географів. Відповідно історики та географи по-різному трактують предмет історичної географії. У даному посібнику запропоновано різні підходи до визначення історичної географії, щоб студенти могли обрати той варіант, який вважатимуть найбільш адекватним.

Історична географія як самостійна дисципліна почала виокремлюватися в другій половині XIX ст. Історія та географія здавна розвивалися в тісному взаємозв'язку. У XIX ст. перед науковцями постало питання, чи можна історичну географію вважати галуззю тільки історії або тільки географії і наскільки принципово різні ці науки. Автор першого англomовного начерку з історичної географії Р. Батлін відзначав, що «процес визначення місця, яке історична географія займає у просторі між ... двома цими дисциплінами, ніколи не був простим, і тому в різні часи і в різних місцях отримав свій розвиток цілий ряд різних історичних географій, які відображають різні інтелектуальні, етичні і політичні контексти».*

Провідні наукові школи сформувалися на рубежі XIX – XX ст. Найбільш тісний зв'язок між історією і географією спостерігається у Франції, де географія інституційно належить до гуманітарних наук. Ідеї географічного детермінізму, а пізніше (на противагу йому) посибілізму запропонували саме французькі дослідники. На цих методологічних засадах одним із найбільш популярних напрямів стала геоісторія – вивчення географічного контексту життя людських спільнот і цивілізацій.

Німецькі вчені були найбільш зосереджені на антропогеографії і вбачали головні завдання історичної географії у вивченні впливів людини на природне середовище і навпаки. В Англії історичну географію розуміли як історію ландшафтів у різні часи.

У межах шкіл російської історичної географії значною мірою відбувалися історико-географічні дослідження України. На початку XX ст. у провідних університетах Російської імперії почали викладати цей предмет і видавати перші навчальні посібники до нього. Для російської школи найбільш плідними були дослідження процесів колонізації, переселення тощо. У цьому напрямку написані праці багатьох українських істориків (Д. Яворницького, Д. Багалія, Н. Полонської-Василенко, С. Шамрая та ін.).

Дискусії з приводу предмета і об'єкта вивчення історичної географії точилися все XX ст. Інтерес до дисципліни періодично зменшувався спостерігалось як на методологічно монотонному радянському просторі, так і на Заході. Переважно названими проблемами переймалися історики. Нині має місце поновлення інтересу до історичної географії, про що свідчать діяльність різноманітних інституцій,

* Корандей, Ф. С. Введение в историческую географию [Текст]: учеб. пособие / Ф. С. Корандей. – Тюмень, 2008. – С. 5.

регулярне проведення конференцій. Щоправда, по-новому осмислюють історичну географію в більшості випадків географи.

Узагальнюючи сучасні підходи історичної географії, відзначимо, що географів цікавлять географічні об'єкти, які змінюються в часі, а істориків – історична подія, яка локалізується в просторі. Географи під історичною географією розуміють розділ наукового знання про загальні закономірності та особливості формування, розміщення та розвитку ландшафтів та суспільно-географічних комплексів у їх взаємодії на визначених історичних зрізах. Таким чином, об'єктом вивчення цієї дисципліни є ландшафт та суспільно-географічний комплекс у контексті становлення їх взаємодії в часі. Сучасний російський географ Л. Б. Вампілова з цього приводу пише зазначає: «Історична географія вивчає процеси і етапи формування існуючих нині природничо-суспільних систем у межах ойкумени в ході їх історичного розвитку. Здійснюється реконструкція стадій історичного процесу освоєння і заселення різних територій, а також аналіз впливу цих стадій на формування та функціонування систем у наш час».*

На думку істориків, історична географія належить до допоміжних дисциплін. На вітчизняному просторі поширене розуміння історичної географії, яке дав ще в середині ХХ ст. відомий радянський історик В. Яцунський і яке з незначними інтерпретаціями наводять в усіх навчальних посібниках: історична географія – суміжна наукова дисципліна, яка вивчає історичну фізичну, історичну політичну, історичну економічну географію, історичну географію населення тієї чи іншої території у певний проміжок часу. Для історії вона має допоміжний характер.

В одному із сучасних українських навчально-довідкових видань наведене визначення дещо розширили. На думку авторів, історична географія конкретизує історичні події в просторі, систематизує факти, які стосуються історичних процесів на окремих територіях, вивчає зв'язки та взаємодії природних і соціально-економічних явищ, а тому сприяє осмисленню ролі географічного фактора в історії.

Іноді дискусії щодо предмета історичної географії призводять до непередбачуваних результатів. Так, російські фахівці з допоміжних історичних дисциплін у першому випуску «Вестника исторической географии» проголосили «Декларацию независимости» вказаної дисципліни від історії та географії і запропонували розуміти історичну географію як метод, «позволяющий исследовать пространственно-историческую составляющую практически любого социокультурного процесса».**

Нині у світі популярні та перспективні напрямки історико-географічних досліджень: створення геоінформаційних систем; реконструкція природних умов

* Вампилова, Л. Б. Региональный историко-географический анализ. Система методов исследования в исторической географии [Текст]: монография: в 2 кн. / Л. Б. Вампилова. – СПб., 2008. – С. 5.

** Коновалова, И. Г. Историческая география в исследовательском поле исторической науки [Текст] / И. Г. Коновалова // Историческая география: пространство человека vs человек в пространстве: материалы XXIII междунар. науч. конф. (Москва, 27 – 29 янв. 2011 г.). – С. 30.

минулого; історична географія сільських ландшафтів; постколоніалізм і географія влади; історична географія урбанізації та індустріалізації; історична географія торгівлі, транспорту та комунікацій; історична географія образів, гуманітарна географія.

У сучасній українській історичній географії визначним явищем став вихід часопису Тернопільського педагогічного університету «Історія української географії» (з 2000 р.) У Вінницькому педагогічному університеті на географічному факультеті проводять конференції, результати яких публікують у збірнику наукових праць «Історична географія: початок XXI сторіччя».

Популяризаторську роботу з вивчення історії картографування території України проводить Р. І. Сосса. Його статті опубліковано в географічних наукових часописах, видано також декілька монографій. Одна з найцікавіших з погляду історика – «Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи» (2005).

Великого наукового резонансу набули Міжнародні науково-практичні конференції «Картографічна спадщина України» (Львів, жовтень 1998 р.), «Боплан і Україна» (Запоріжжя, жовтень 2000 р.). У 2006 р. у Києві, Харкові, Львові було проведено виставку «Imago Ukraina. Старовинні карти України з колекції Т. Неводнічанського», на якій експоновано 650 карт із зображенням території України – від перших друкованих птоlemeївських кінця XV ст. до карт XIX ст.

Свідченням активної діяльності українських істориків є також збірник наукових праць «Історико-географічні дослідження в Україні», який із 1990 р. видає відділ спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ. 12 травня 1994 р. в Інституті історії України НАНУ сектор історичної географії та картографії відділу джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін було реорганізовано у відділ спеціальних історичних дисциплін (СІД). Одними із пріоритетних напрямів роботи відділу стало вивчення питань, пов'язаних з історичною географією України та картографією. Регулярним став випуск збірника «Історико-географічні дослідження в Україні». У ньому представлені статті як співробітників, аспірантів та пошукачів відділу СІД (І. Войцехівської, Я. Дзири, М. Дмитрієвої, О. Ждановича, О. Попельницької, Д. Тоїчка та ін.), так і науковців інших відділів Інституту історії НАНУ, дослідників різних регіонів України.

Спектр питань, які розглядають фахівці з історичної географії досить широкий: у першу чергу, адміністративно-територіальний поділ (Г. Боряк, О. Марков, М. Крикун, А. Міхненко); історична економічна географія (Т. Балабушевич, М. Дмитрієнко, В. Пірко, О. Сидоренко); картографії (О. Маркова, І. Гирич, А. Жданович, Л. Руденко), а також питання вітчизняного краєзнавства та регіоналістики, формування територіально-адміністративних одиниць у різні часи, географія поширення різних явищ суспільно-економічного життя, уточнення локалізації топографічних об'єктів на певній місцевості, демографічна тематика. На жаль, недостатньо уваги приділено методологічним проблемам дисципліни.

Серед великої кількості публікацій новаторський характер мають роботи Я. Верменич, званого нині в Україні фахівця з регіоналістики. Вчена досліджує проблеми історичної географії, краєзнавства та їх співвідношення з регіоналістикою, а також пропонує визначення таких понять, як «район», «регіон», «край», «земля», «історико-етнічні землі». Роботи О. Ждановича присвячені аналізу наявного картографічного матеріалу в Інтернеті. Таким чином, студенти мають можливість опрацювати достатню кількість літератури, яка допоможе опанувати курс.

ПРОГРАМА КУРСУ «ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Тема 1. Історична географія України як наука

Історична географія України в системі наук. Її предмет і завдання. Головні напрямки історико-географічних досліджень. Методи історичної географії: історичні, географічні, синтетичні. Застосування міждисциплінарної системи понять. Особливості історичного та географічного підходів до об'єктів вивчення. Основні джерела даних для історичної географії (письмові джерела: документи, картографічні, економіко-географічні описи, записки мандрівників; речові джерела: фольклор, мова, топоніміка; дані природничих наук).

Тема 2. Розвиток історичної географії України

Характеристика стихійно-описового періоду (з найдавніших часів до кінця XVII ст.). Якісні етапи: початкове пізнання природи; описовий. «Мандрування» В. Григоровича-Барського. Накопичення історико-географічних знань у XVIII ст.: анкетно-описовий, статистичний, експедиційний напрямки. Здобутки експедицій вчених Російської Академії наук (І. Гмеліна, Й. Гюльденштедта, В. Зуєва, П. Палласа).

Значення «Материалов для географии и статистики России, собранных офицерами генерального штаба» (60-ті рр. XIX ст.), «Статистического описания Киевской губернии» (1852). Початок регіональних історико-географічних досліджень у XIX ст. (А. Скальковський, П. Чубинський, Д. Багалій).

Академічний етап розвитку науки. Відкриття кафедр географії в університетах України – Львові (1882), Києві (1884), Харкові (1889). Впровадження курсу історичної географії в російських університетах.

Розвиток історичної географії України в радянський період (етапи, напрямки досліджень). Діяльність С. Рудницького, К. Воблого, В. Кубійовича.

Становлення сучасної парадигми історико-географічного мислення. Сучасні підходи в розумінні та вивченні історичної географії.

Тема 3. Використання матеріалів картографії України в історичній географії

Картографічне джерелознавство. Взаємозв'язок історичної картографії, картознавства та історії картографії.

Карта як феномен та історичне явище. Види карт, їх класифікація, основні елементи. Методи і прийоми аналізу географічних карт як історичного джерела.

Зображення території України на картографічних матеріалах із найдавніших часів до кінця XVII ст. Карти Б. Ваповського, Т. Маковського, Г. Л. де Боплана.

Топографо-геодезичні роботи в Російській та Австрійській імперіях щодо українських територій. Розвиток тематичного картографування. Атласи регіонів України останньої чверті XVIII ст. – Атлас Галичини Ф. Мера (1790); «Атлас Катеринославського намісництва» (1784, 1787). Досягнення військової картографії XIX ст.

Розвиток картографії у радянський період (сувора централізація та контроль за картографічними роботами, прикладний характер науки). Плани створення Академічного атласу України. Перспективи сучасного розвитку української національної картографії.

Тема 4. Застосування досягнень топоніміки в історичній географії України

Топоніміка як навчальний предмет. Напрямки і можливості дослідження топонімів. Класифікація топонімів (історична, лінгвістична). Досягнення української топономастики (діяльність Української ономастичної комісії; видання словників). Термінологія.

Тема 5. Українські етнічні та етнографічні землі

Поняття «етнічні» та «етнографічні» землі, їх роль у створенні національно-культурного простору. Принципи формування історико-географічних земель: ландшафтно-географічний, етногосподарський, історичний, геополітичний. Визначення та динаміка українських етнічних меж. Етнічні землі нового походження, суміжні етнічні землі.

Характеристика українських етнічних (Галичини, Запорозжя, Слобожанщини, Буковини, Поділля) та етнографічних земель (Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини).

Тема 6. Державність України та її історичні кордони

Найдавніші державні утворення на теренах України. Зміни етнополітичної географії Східної Європи в IX – XI ст. Кордони Галицько-Волинської держави часів її розквіту. Українські землі у складі інших держав: розмежування, адміністративний поділ.

Гетьманщина XVII – XVIII ст. Особливості адміністративного устрою.

Політична географія українських земель у XIX ст.

Формування державних кордонів України у ХХ ст. Динаміка кордонів у 1914 – 1920 рр. Територіальні зміни і адміністративні реформи 1920 – 1940-х років. Включення Криму до складу УРСР.

Незалежна Україна: геополітичний вимір.

Тема 7. Адміністративні та економічні райони України

Початок формування адміністративно-територіального устрою та економічних районів України. Поняття «економічний район», дискусійні моменти поділу країни на економічні райони. Динаміка економічного районування України, його переваги і недоліки.

Економічні райони України. Сучасний адміністративно-територіальний поділ країни, його взаємозв'язок і співвідношення з економічним районуванням.

Тема 8. Історична географія населення України

Становлення антропогеографії. Розселення народів на теренах України; рух українського населення із західних територій на схід і південний схід. Історична демографія. Формування східної і західної українських діаспор. Соціально-географічне районування України.

Тема 9. Історико-економічна географія України

Тенденції і основні напрямки розвитку господарства України в різні історичні періоди. Тисячолітні традиції придніпровського землеробства. Фільваркове господарство.

Торговельні шляхи України, транзитна торгівля в різний час. Чумацтво.

Ремесла та промислові заняття на території України часів Середньовіччя. Регіональна спеціалізація, виробнича культура. Поняття господарсько-культурного типу. Формування головних промислових регіонів і структура виробництва у них.

Тема 10. Історична географія Дніпропетровської області

Природно-географічне середовище Дніпропетровської області як фактор впливу на її історичний розвиток. Історико-географічні джерела та дослідження регіону (роботи А. Скальковського, Д. Яворницького та ін.).

Традиції і сучасний стан адміністративно-територіального устрою. Кодацька, Інгульська, Орільська, Самарська, Протовчанська паланки Вольностей Війська Запорозького. Співвідношення Дніпропетровської області з межами адміністративно-територіальних одиниць XVIII – XIX ст.

Господарчий комплекс Дніпропетровщини: традиції і перспективи. Економічні підрайони; агломерації області.

Особливості заселення Дніпропетровського регіону. Сучасна демографічна ситуація в області. Національний склад населення.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

До семінарського заняття кожен студент має підготувати доповідь про історичну географію певної адміністративно-територіальної чи історико-географічної одиниці України. У доповіді треба дати характеристику природного середовища (бажано наголосити на його змінах в історичному контексті); дані з історичної економічної та історичної політичної географії регіону; звернути увагу на пам'ятки природи і культури. Матеріал можна подавати у вигляді презентації.

Історико-географічний опис однієї з областей України:

1. Автономна республіка Крим.
2. Вінницька область.
3. Волинська область.
4. Дніпропетровська область.
5. Донецька область.
6. Житомирська область.
7. Закарпатська область.
8. Запорізька область.
9. Івано-Франківська область.
10. Київська область.
11. Кіровоградська область.
12. Луганська область.
13. Львівська область.
14. Миколаївська область.
15. Одеська область.
16. Полтавська область.
17. Рівненська область.
18. Сумська область.
19. Тернопільська область.
20. Харківська область.
21. Херсонська область.
22. Хмельницька область.
23. Черкаська область.
24. Чернівецька область.
25. Чернігівська область.

Історико-географічний опис етнічних земель:

1. Кубань.
2. Мараморощина.
3. Пряшівщина.
4. Великий Луг.
5. Зелений Клин.

ПРИКЛАД ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1. Назвіть два методи дослідження в історичній географії, які є суто «географічними».

2. Назвіть два напрямки історико-географічних досліджень у XVIII – першій половині XIX ст.

3. Назвіть ученого Російської академії наук, під керівництвом якого в 1793 – 1794 рр. відбулася експедиція в Крим.

А) І. Гмелін. Б) І. Гюльденштедт. В) В. Зуєв. Г) П. Паллас.

4. Найвищим досягненням регіональної статистики та економічної географії в середині XIX ст. називали працю «Статистическое описание Киевской губернии». Укажіть її автора.

А) П. Чубинський. Б) А. Скальковський.
В) Д. Журавський. Г) О. Русов.

5. Назвіть відомого українського географа, який у 1927 р. очолив Інститут географії та картографії України, автора більше 70 праць із різних географічних дисциплін, зокрема словника антропогеографічної термінології.

А) С. Рудницький. Б) К. Воблий.
В) В. Кубійович. Г) Г. Кравченко.

6. Укажіть кількість адміністративних економічних районів України, виділених згідно з господарською реформою 1957 р.

А) 13. Б) 12. В) 11. Г) 9.

7. Назвіть дві (з існуючих) складові сучасної географічної карти.

8. Укажіть назву навігаційних карт із частковим зображенням території України, поширених у XIV – XVI ст.

А) Гіпсометричні. Б) Портолани.
В) Компуті. Г) Мензульні.

9. Визначте найбільш консервативні топоніми:

А) Гідроніми. Б) Хороніми. В) Ороніми. Г) Ойконіми.

10. Укажіть, хто очолив першу кафедру географії в українському університеті, відкриту в 1882 – 1883 навчальному році.

А) Г. Панфільєв. Б) О. Шафонський.
В) А. Реман. Г) К. Воблий.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Історична географія України в системі наук.

2. Головні напрямки історико-географічних досліджень. Методи історичної географії.

3. Стихійно-описовий період історичної географії України (з найдавніших часів до кінця XVII ст.).

4. Накопичення історико-географічних знань у XVIII ст.

5. Застосування в історичній географії України досягнень російської статистики XIX ст.
6. Регіональні історико-географічні дослідження XIX ст.
7. Розвиток історичної географії України в радянський період: проблеми і здобутки.
8. Картографія як допоміжна історична дисципліна. Картографічне джерелознавство.
9. Зображення території України на картографічних матеріалах XVI – XVII ст.
10. Топографо-геодезичні роботи в Російській та Австрійській імперіях щодо українських земель.
11. Українська картографія XX ст.
12. Застосування досягнень топоніміки в історичній географії України.
13. Класифікація топонімів. Топонімістична термінологія в історичній географії.
14. Загальна географічна характеристика України.
15. Українські етнічні та етнографічні землі. Визначення та динаміка українських етнічних меж.
16. Історико-географічний опис Вольностей Війська Запорозького.
17. Історико-географічний опис Слобідської України.
18. Історико-географічний опис Гетьманщини.
19. Історико-географічний опис Правобережжя.
20. Історико-географічний опис Галичини.
21. Історико-географічний опис Буковини.
22. Історико-географічний опис Закарпаття.
23. Історико-географічний опис Поділля.
24. Історико-географічний опис українських етнографічних земель.
25. Історична географія Кримського ханства.
26. Українські землі у складі інших держав: розмежування, адміністративний поділ (XIV – XVI ст.).
27. Політична географія українських земель у XVII – XVIII ст.
28. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Австрійської та Російської імперій.
29. Формування державних кордонів України в XX ст.
30. Динаміка адміністративно-територіального устрою України у XX ст.
31. Економічне районування України: поняття, принципи, проблеми.
32. Традиції та сучасний стан економічного районування України.
33. Характеристика Центрально-українського економічного району.
34. Характеристика Донецько-Придніпровського економічного району.
35. Характеристика Північно-Східного економічного району.
36. Характеристика Причорноморського економічного району.
37. Характеристика Західноукраїнського економічного району.

38. Економічна історична географія земель Київської Русі.
39. Економічний розвиток українських земель у XVI – першій половині XVII ст.
40. Економічний розвиток українських земель у XVIII ст. Регіональна специфіка.
41. Економічна історична географія України в XIX ст.
42. Історична географія населення України у XX ст.
43. Історична географія Дніпропетровської області.
44. Історико-географічний напрямок у дослідженнях Д. І. Яворницького.

СЛОВНИК ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ ТА ТЕРМІНІВ

Антропогеографія – школа в соціально-економічній географії, яка трактує місце людини в комплексі географічних явищ із позицій *географічного детермінізму*.

Антропогенний ландшафт – географічний ландшафт, сформований унаслідок спрямованої діяльності людини або опосередковано її впливу на природне середовище.

Бессарабія – історико-географічна земля між Прутом, Дністром, гирлом Дунаю і Чорним морем. У середині XIV ст. увійшла до Молдавського князівства, а на початку XVI ст. її частини – *Буджак* і Хотинська земля – були підкорені Османською імперією. Турки збудували і зміцнили в Б. чимало міст – Білгород (Акерман), Кілію, Ізмаїл, Хотин. Нині ця територія в основному знаходиться в межах Молдови, частково – Одеської та Чернівецької областей.

Бойківщина – етнографічна земля, територія проживання української етнографічної групи – бойків. Розташована в середньо- та низькогірних районах Львівської, південно-західній частині Івано-Франківської та Закарпатської областей. За однією з теорій назва землі пов'язана із вживанням слова «бойє» у значенні «так».

Брацлавське воєводство – адміністративно-територіальна одиниця на Правобережній Україні, утворена 1566 р. у східній частині Подільської землі в складі Великого князівства Литовського. Охоплювало землі басейнів рік Південний Буг, Дністер, верхньої течії Росі. Згідно з Люблінською унією 1569 р. увійшло до Польщі в складі Речі Посполитої. Адміністративний центр – містечко Брацлав (тепер селище міського типу Немирівського району Вінницької області); після 1598 р. центром стало місто Вінниця. Складалося з однойменного повіту, а із середини 30-х рр. XVIII ст. поділялося на Брацлавський, Вінницький і Надбузький повіти. У результаті другого поділу Польщі 1793 р. увійшло до складу Російської імперії.

Бугогардівська паланка – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького* – степи між лівим берегом Південного Бугу та правим берегом Інгульця з одного боку та Дніпром і *новосербським* кордоном з

іншого. Центром паланки був Гард, де знаходилися кращі рибні заводи запорожців. Найрозвинутішими були дві галузі господарства: рибальство і мисливство.

Буджак (з турец. – кут) – у XVI – XVIII ст. історико-географічна область між гирлами Дунаю і Дністра (тепер південь Одещини), яка належала *Кримському ханству*. У XVII – XVIII ст. на цій території розташовувалися кочовища Буджацької (Білгородської) орди. Нині надзвичайно етнічно різноманітний район України, відомий як один з головних регіонів розселення болгар. Крім того, значну частину населення складають гагаузи і молдавани.

Буковина – історико-географічна земля між середнім Дністром і головним хребтом Карпат у гирлі річки Прут, яка у XII – XIII ст. входила до складу Галицько-Волинського князівства. Назва території пов'язана з наявністю на ній букових лісів. Нині в межах України знаходиться Північна Б. (майже вся Чернівецька область, крім Хотинського району), а Південна Б. лежить у межах Румунії (Сучавський повіт). У середині XV ст. Б. увійшла до складу Молдавського князівства, у 1774 р. – до Австрії. У листопаді 1918 р. вся Б. стала провінцією Румунії. У 1940 р. увійшла до складу УРСР. Північна Буковина становить 1,3% від площі України.

Великий Луг – у XVI – XVIII ст. плавні в пониззі Дніпра (нижче острова Хортиці), де жили й господарювали запорозькі козаки. Назва зафіксована 1687 р. у Літописі Самовидця. Щороку навесні майже весь В. Л. затоплювала повінь, і вода спадала аж у червні. Славився багатим рослинним і тваринним світом. Для запорожців мав військово-стратегічне і господарсько-економічне значення, тому серед них побутувала приказка: «Великий Луг – батько, а Січ – мати, отам треба і вмирати».

В. Л. справив значний вплив на духовність українського народу, був символом безпеки й волі. У 1956 р. переважну частину цих територій затопили води Каховського водосховища.

Волость – адміністративно-територіальна одиниця в Росії. Відома з часів Київської Русі. Із кінця XV ст. частина повіту, із 1861 р. – одиниця станового селянського управління. Ліквідована згідно з реформами 1923 – 1929 рр.

Волинь – північно-західна частина України в басейні приток річки Прип'ять і верхів'їв Західного Бугу. Територія сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської і крайня північна частина Тернопільської областей. Назва походить від давнього містечка Волинь (Велинь). Відомими центрами були Белз, Холм, Володимир-Волинський, Овруч та ін.

Генерал-губернаторство – адміністративно-територіальна і політична одиниця Російської імперії, запроваджена невдовзі після ліквідації в 1796 р. тотожного йому намісництва. На чолі стояв генерал-губернатор, якого призначав імператор. Як адміністративна одиниця ліквідоване в 1830-х рр. у внутрішніх губерніях Російської імперії, але набуло значення в етнонаціональних регіонах. На території України існували такі генерал-губернаторства: Малоросійське (1802 – 1856), до якого входили Чернігівська, Полтавська, Харківська (з 1835 р.) губернії;

Київське (1834 – 1914) у складі Київської, Волинської та Подільської губерній; Новоросійське у складі Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній та Бессарабської області.

Дніпровська укріплена лінія – система прикордонних укріплень, збудована за розпорядженням російського уряду для захисту від турецько-татарських нападів під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Лінію було спроектовано таким чином, що всі фортеці розміщувалися вздовж кордону з *Кримським ханством*, визнаного Белградським миром 1739 р. (лише Олександрівська фортеця побудована північніше). До системи належали сім фортець: Олександрівська (у межах сучасного Запоріжжя), Микитинська, Григорівська, Кирилівська, Олексіївська, Захарівська, Петрівська (у місці впадання річки Берди в Азовське море).

Галичина – територія західноукраїнських і польських земель. Назва походить від столиці Галицько-Волинського князівства – Галича (від грец. «гальс» – сіль). Галичину поділяють на Західну і Східну, центр останньої є Львів (у межах України – це територія сучасних Львівської, Івано-Франківської, більшої частини Тернопільської областей). Після першого поділу Польщі Г. відійшла до Австрійської імперії, з 1919 р. входила до Польщі під назвою Східної Малопольщі. У той час у Г. постійно проводилася політика колонізації українського населення.

Г. завжди належала до аграрно перенаселених районів. Сучасна її частина, що входить до складу України, становить 8,2% державної площі.

Географічна карта – це образно-знакова модель дійсності, зменшене узагальнене зображення земної поверхні на площині, її зміст виражено умовними знаками, географічні об'єкти показано з великим відбором і у загальному вигляді.

Географічний детермінізм – концепція, згідно з якою географічні умови визначають специфіку економічного, соціального і політичного життя держави, формують національний характер. Уперше теоретично обґрунтував Г. д. французький просвітитель XVIII ст. Ш. Монтеск'є. Особливо популярний напрямок в історико-географічних дослідженнях XIX ст.

Географічний посибілізм – напрям в європейській географії на межі XIX – XX ст. Основи Г. п. закладено в роботі Л. Февра «Географическое введение в историю», далі теорію розвинув В. де ла Бланш. Г. п. враховує роль географічного фактора в розвитку суспільства, але на перший план виходять можливості й прагнення людини не лише пристосуватися до природного середовища, але і використовувати його у своїх цілях. У ході цієї взаємодії складаються різні культурно-господарські типи освоєння території і локальні цілісні системи – культурні ландшафти, які, на думку прихильників даної теорії, і мають бути основним об'єктом географічного дослідження.

Геополітичний образ – чітко структуровані уявлення про географічний простір, які включають найбільш яскраві символи, знаки, характеристики певних територій, країн, регіонів, які відкладаються в пам'яті. Ці образи створюють асоціації певної території з конкретною політикою.

Гетьманщина – у другій половині XVII – XVIII ст. напівофіційна назва *Лівобережної України* (разом з Києвом), що перебувала під владою російського царя. До Г. належали сучасні Чернігівська, Полтавська, лівобережна частина Київської і Черкаської областей, а також північна частина західної Дніпропетровщини.

Регіон відзначався специфічним адміністративно-територіальним устроєм – територія була поділена на полки (Київський, Переяславський, Ніжинський, Чернігівський, Прилуцький, Лубенський, Полтавський, Миргородський, Гадяцький, Стародубський) і сотні.

Гетьманське правління було остаточно скасовано в 1764 р. Площа становила близько 11% території України.

Гідронім – географічна назва будь-якого водного об'єкта – річки, озера, болота, іноді навіть колодязя чи джерела.

Господарчо-культурний тип – комплекс особливостей господарства і культури, що історично складається в різних народів, які мають близькі рівні соціально-економічного розвитку в схожих природно-географічних умовах. У разі подібної історико-географічної ситуації можуть формуватися тотожні Г.-к. т. у народів, які проживають у різних частинах світу.

Гуцульщина (Верховина) – етнографічна земля, територія проживання етнографічної групи українців – гуцулів. Збігається з крайньою південно-середньою, середньо- і високогірною частинами Українських Карпат; розташована на південний схід від рік Ломниці і Торця до державного кордону з Румунією (частково територія Івано-Франківської, Закарпатської і Чернівецької областей).

Джамбуйлук – історико-географічна область на півдні України між гирлом Дніпра і Кримським півостровом. Нині частково територія Херсонської і Запорізької областей. У XVIII ст. Д. був заселений однією з ногайських орд, яка й дала йому назву. Після включення до складу Російської імперії ногайців було переселено на Північний Кавказ.

Економічний район – географічно суцільна територіальна частина народного господарства країни, яка має виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки та нерозривно пов'язана з іншими частинами країни суспільним територіальним поділом праці. Виділяють галузеві та інтегральні е. р.; мікро-, мезо- і макрорайони.

Економічне районування – метод систематизації інформації про територіальну організацію продуктивних сил та територіальні відмінності соціально-економічного життя країни.

Етнічні землі – території, на яких історично сформувалися групи людей за спільністю мови, традицій, культури, побуту, особливостями психіки, тобто етнічні спільноти (етноси, народи, нації, племена і їх групи). Виділяють такі Е. з.: суцільні, нового походження, суміжні.

Етнографічні землі – території, на яких за умов певної природно-географічної відособленості формувалася і поглиблювалася самотність окремих етнографічних груп, які зберегли загальнонаціональні цінності, маючи локальну спільність і відмінність від сусідів у мові, традиціях, матеріальній та духовній культурі. Наприклад, *Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина*.

Задунайська Січ – осередок українського козацтва за Дунаєм (етнічна земля нового походження), дев'ята і остання Січ українського козацтва. Основу населення З. С. склали козаки, які протягом 70-х рр. XVIII ст. тікали в Османську імперію, де їм було надано землі в пониззі Дністра в Кучурганах. Далі Січ декілька разів змінювала місце розташування. На початку російсько-турецької війни 1828 – 1829 рр. частина задунайців на чолі з отаманом Й. Гладким перейшли в межі Російської імперії, З. С. після цього була зруйнована турецьким військом.

Закарпаття (Підкарпатська Україна) – історико-географічна назва землі, що територіально збігається з сучасною Закарпатською областю. Становить 2,2% від загальної площі України.

Запорожжя (Вольності Війська Запорозького, Запорозький Низ) – назва території запорозьких козаків – землі південної і південно-східної частини України, які лежали в межах сучасних Запорізької, Дніпропетровської, частково Кіровоградської, Херсонської, Миколаївської, Одеської та Донецької областей. Кордони Вольностей у різний час з багатьох причин змінювалися і встановити їх досить складно. Першими польськими королями, які закріпили за запорожцями певні землі, були Сигізмунд II Август і Стефан Баторій.

Володіння З. поділялися на паланки, яких спочатку було п'ять, а в період існування Нової Січі (1734 – 1775) – вісім: *Бугогардівська, Протовчанська, Орільська, Кодацька, Інгульська, Прогноївська, Самарська, Кальміуська*.

Інгульська паланка (Перевізька) – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького*, розташована між Дніпром та Інгульцем і верхів'ями Інгульця та Базавлука. Центром І. п. було село Перевізьке біля гирла Інгульця, а за іншими даними село Кам'янка. Густота населення в паланці була мала, землеробство недостатньо розвинене, вважалася одним із центрів рибальства. Нині ця територія належить до Херсонської області.

Історична географія (за одним із підходів до визначення) – допоміжна історична дисципліна, яка сформувалася на межі історії та географії і вивчає природні й соціально-економічні територіальні системи в контексті просторово-хронологічних змін і взаємозв'язків, вносить елементи соціального пізнання у фізичну географію. Виділяють сім основних напрямків досліджень: історична фізична географія; історична географія населення; історична етнічна географія; історична географія населених пунктів; історична топографія давніх міст; історична економічна географія; історична політична географія.

Історична демографія – наука, яка вивчає закономірності й характер складу та розвитку народонаселення на різних етапах існування людського суспільства,

періодизацію зростання або спаду чисельності населення, види руху, розвиток виробничих сил, становий і професійний склад та ін.

Кальміуська паланка – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького*, утворена в 1734 р. і розташована після розмежування земель з Військом Донським (1746) між річками Вовчою, Кальміусом та Азовським морем. Із 1754 р. центром К. п. стала фортеця Кальміус біля місця впадання річки Кальміус в Азовське море. Землю за родючістю вважали найгіршою з усіх паланок. К. п. була найменш заселена. На місці фортеці Кальміус побудовано місто Маріуполь.

Картографія – наука про відображення явищ природи і суспільства на географічних картах та інших картографічних матеріалах, а також про властивості цих зображень, методи їх створення і застосування. Під К. ще розуміють виробництво картографічних матеріалів і засіб комунікації.

Київське воєводство – адміністративно-територіальна одиниця у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, утворена на основі удільного Київського князівства в 1471 р. До К. в. входили Київський, Житомирський, Любецький, Мозирський, Овруцький, Остерський, Путивльський, Черкаський, Чорнобильський повіти. У XVI – XVII ст. територія К. в. значно зменшилася. За умовами Андрусівського договору 1667 р. та ряду інших угод Російській державі дісталася задніпровська частина воєводства з Києвом включно. Після другого поділу Польщі вся територія воєводства остаточно відійшла до Російської імперії.

Кодацька паланка – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького*, одна з найбільш розвинених і заселених. Центром К. п. було містечко Новий Кодак. З моменту заснування *Нової Сербії* та *Новослобідського поселення* (середина XVIII ст.) територія паланки значно зменшилася. У її віданні були такі населені пункти: Старий Кодак, Половиця, Таромське, Мишури Ріг та ін.

Королівство Галичини (Галіції) і Володимирії (Лодомерії) – складова частина Австрійської імперії і Австро-Угорщини (1772 – 1918) офіційна назва північно-східної частини (коронного краю) Австрії. Королівство утворилося після анексії австрійцями Галичини в результаті першого поділу Польщі. 1775 р. до нього приєднано відвойовану в Османської Порти Буковину. У 1809 р. до складу Королівства увійшли також Холмщина, Південне Підляшся, а 1815 р. – Тернопільщина, якою поступилася Російська імперія. У 1849 р. Буковині надали статусу окремої адміністративної одиниці зі столицею у Львові.

1774 р. цю територію поділено на 6 циркулів (округів), а вони, у свою чергу, на 59 дистриктів. 1782 р. скасовано дворівневу систему поділу і створено 18 циркулів; у 1850 р. у межах циркулів виділено повіти.

Кримське ханство – у XV – XVIII ст. феодальна держава Криму, що утворилася після розпаду Золотої Орди. Крім внутрішньої частини Кримського півострова до складу К. х. входили землі *Північного Причорномор'я*, *Приазов'я*, *Прикубання*. У другій половині XVI ст. васальну залежність від К. х. визнала Мала Ногайська орда, що перекочувала на південноукраїнські землі з прикаспійських

степів і у 20-х роках XVII ст. розпалася на *Джамбуйлуцьку*, *Буджацьку*, *Єдисанську*, *Єдичкульську* орди, які зберігали васальну залежність від К. х. У квітні 1783 р. Катерина II підписала рескрипт про включення Криму до складу Росії.

Кубань – історико-географічна область у північно-західній частині Кавказу. Із XV ст. К. належала Османській імперії. Згодом після Кючук-Кайнарджійського миру (1774) територія відійшла Російській імперії. Протягом XVIII ст. на К. переселено частину донських козаків, у 1792 р. – з України переведено Чорноморське козацьке військо. Протягом 1792 – 1866 рр. на К. переселено близько 150 тис. козаків. Нині це переважно територія Краснодарського краю Російської федерації. Кубань – суміжна українська етнічна територія.

Культурна географія – напрям соціально-економічної географії, який вивчає просторові культурні відмінності й територіальний розподіл культур. Як науковий напрям К. г. сформувалася в 1930-х рр. у США. Активно обговорюваними в К. г. стали такі терміни і явища, як «глобалізація», «вестернізація», «ісламізація», «культурний ландшафт», «дух місця», «колоніалізм».

Культурний ландшафт – простір, який включає всі притаманні йому природні й антропогенні компоненти; географічний ландшафт, змінений людиною. За умови усвідомленого впливу людини К. л. не надто відрізняється від природного ландшафту – зберігається геологічна будова, ознаки рельєфу, головні особливості клімату. У разі стихійного впливу людини можливе різке порушення структури природного ландшафту. Нині під К. л. розуміють ще й духовний складник: семантику, символи, міфи та уявлення про нього.

Ландшафт – природно-територіальний комплекс, що являє собою генетично однорідну ділянку з однотипними геологічною будовою, рельєфом, гідрокліматичним режимом. Л. виділяють природні, *антропогенні*, *культурні*.

Лемківщина – українська етнографічна земля, територія проживання етнографічної групи – лемків. Розташована в українських Карпатах (по обидва схили Східних Бескидів) між ріками Сяном і Попрадом у межах сучасної Польщі, частково в *Закарпатті* та Словаччині. У межах Польщі в результаті державної політики щодо українців у середині XX ст. лемків майже не залишилося. У 1990 р. при Об'єднанні українців Польщі створено Об'єднання лемків.

Лівобережна Україна – історико-географічна назва частини українських земель, що фактично збігаються з територією *Гетьманщини*.

Мармарощина (Мармарош, Марамарош) – українська етнічна територія в закарпатській Румунії площею 0,7 тис. км² на лівобережжі річки Тиси на південний схід від містечка Сігет. За переписом 1930 р. в М. проживало 65,4% українців. Після Другої світової війни північна частина М. відійшла до СРСР, а південна залишилася в складі Румунії.

Ментальна карта (mental map, *kognitiv Landkart*) – це картографічне відображення середніх просторових знань і уявлень групи людей, об'єднаних спільними ознаками (місце проживання, рівень освіти і т. д.) про навколишнє

географічне середовище. Картографувати можна суб'єктивне сприйняття географічних реалій, що дуже важливо в поведінковій географії. Поняття М. к. увів Є. С. Толман у 1948 р.

Мікротопонімія – це сукупність географічних назв, відомих лише певному колу людей, які проживають поряд із невеликими географічними об'єктами – болотами, урочищами, курганами і т. д.

Наддніпрянина (Наддніпрянська Україна, Подніпров'я) – назва обширного регіону без чітко окреслених кордонів, який охоплює правий і лівий береги Дніпра. Під Придніпров'ям (Подніпров'ям) найчастіше мають на увазі території, що прилягають до Дніпра в середній його течії (від Київщини на півночі до Запорізької області на півдні).

Народна етимологія – це пояснення походження географічних назв шляхом зіставлення їх зі спорідненими за певною співзвучністю, випадковою схожістю без урахування законів мови та історичних умов, що часто приводить до переосмислення географічної назви і нових асоціацій.

Нова Сербія – військова та адміністративно-територіальна одиниця (1751 – 1764), заселена представниками балканських народів. Створена російським урядом у північно-західній частині *Вольностей Війська Запорозького*. До її складу були включені землі деяких сотень Миргородського та Полтавського полків *Гетьманщини*. Центром Н. С. був Новомиргород (нині районний центр Кіровоградської області), у якому розташовувалися штаб, головна канцелярія та резиденція керівника Н. С. полковника Івана Самійловича Хорвата. 1764 р. Н. С. включено до складу Новоросійської губернії і реформовано.

Новоросія – штучний термін у офіційних документах царської Росії середини XVIII ст. для означення обширної території без чітких кордонів на півдні держави. Це фактично весь південь України з *Таврією*. Після 1775 р. до Н. було включено і колишні вольності Запорізької Січі.

Новослобідське козацьке поселення (Новослобідський полк) – військова адміністративно-територіальна одиниця, створена за ініціативою російського уряду в межиріччі Дніпра і Південного Бугу на межі *Нової Сербії* і володінь *Запорозжжя*. Полковий центр – фортеця Св. Єлисавети (нині м. Кіровоград) (1752 – 1764), з 1764 р. Н. к. п. – Єлисаветградський пікінерний полк.

Ономастика – (від грец. – майстерність давати імена) – розділ мовознавства, що вивчає власні імена (географічні назви, етноніми, імена та прізвища, прізвиська, власні імена тварин, рослин та інших об'єктів наукового пізнання).

Орільська паланка – одна з восьми паланок Нової Січі (1734 – 1775), розташована в північній частині лівобережних володінь Війська між верхів'ями річок Оріль і Самара (нинішні Новомосковський і Павлоградський райони Дніпропетровської області). Одна з найосвоєніших і найзаселеніших територій Вольностей. Вирізнялася значними лісовими масивами, охороні яких приділяли велику увагу. Центром О. п. було село Козирщина.

Північне Причорномор'я – територія сучасних Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей і Криму, що прилягають до Чорного моря.

Підляшшя – історико-географічна область східної частини Польщі, розташована на північ від *Холмицини* (назва походить від слова «лях», тобто «земля біля ляхів»). Із середини XIV ст. П. включено до складу Литви, після Люблінської унії (1569) – до Польщі; після третього поділу Польщі північна частина П. ввійшла до Пруссії, південна – до Австрії, із 1815 р. – до Росії, із кінця 1919 – знову до Польщі. У післявоєнні роки українське населення краю частково виселено до УРСР, решту депортовано в 1947 р. у ході операції «Вісла».

Повіт – адміністративно-територіальна та судова одиниця у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій. Як правило, П. мав власні земський та підкоморський суди. У XV–XVI ст. П. почали виділяти в Російській імперії. Після губернської реформи 1775 р. – складова губернії. Проіснували до 1929 – 1930 рр.

Поділля – територія в басейнів Південного Бугу і лівобережного басейну Дністра, яку до XIV ст. називали Пониззям. Нині – територія сучасних Хмельницької, Вінницької і частково Тернопільської областей. Уперше назву П. вжито в документах XIV ст. У XIV ст. П. відійшло до Литви, пізніше включено до складу Речі Посполитої. Після трьох поділів Польщі (остання чверть XVIII ст.) більшість території регіону стала складовою частиною Російської імперії, поділеною на Подільське та Брацлавське намісництва, які наприкінці XVIII ст. об'єднано в Подільську губернію. П. поділяють на Західне і Східне.

Для П. характерна висока частка українського населення – більше 90%. Займає 10% від площі України.

Подільське воєводство – адміністративно-територіальна одиниця у складі Польського Королівства (1434 – 1569) та Речі Посполитої (1569 – 1793). Кордони П. в. стабілізувалися в середині XV ст.; до середини XVI ст. територію називали «Подільською землею». Адміністративний центр – Кам'янець-Подільський. П. в. складалося з трьох повітів – Кам'янецького, Летичівського, Червоногородського. На 1772 р. площа його становила близько 19000 км². Згідно з Буцацьким миром у 1672 – 1699 рр. територія воєводства була під владою Османської імперії, яка створила там Подільський елайет. Унаслідок першого поділу Польщі (1772) частина території П. в. по річку Збруч відійшла до Австрійської імперії; унаслідок другого поділу (1793) – територія воєводства була приєднана до Російської імперії.

Покуття – історико-географічна область України, невелика частина сучасної південно-східної Івано-Франківщини. У джерелах XVII – XVIII ст. так називали південно-західний «кут» (звідки походить і назва) між Дністром, Черемошем та Карпатами. З кінця XIV ст. землі належали Польщі, з 1772 р. – Австрії, 1919 р. – Польщі, 1939 р. – УРСР.

Полісся – територія в басейні Прип'яті, середнього Дніпра і Десни. Українське Полісся – це північні землі сучасних Чернігівської, Київської, Волинської, Рівненської, Житомирської областей.

Правобережжя (Правобережна Україна) – історико-географічна назва частини території України на правому березі Дніпра, яка згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р. перейшла до Польщі і перебувала в її складі до другого поділу (1793), а потім відійшла Російській імперії. За умовами Ризького мирного договору 1921 р. частина земель Правобережжя була анексована Польщею, під владою якої вони перебували до 1939 р. Із вересня 1939 р. П. увійшло до складу УРСР.

Правобережна Україна – велика за площею історико-географічна земля – сучасні Київська, більша частина Черкаської, Кіровоградська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська та Волинська області. Становить 31% від площі України.

Прикарпаття – частина західноукраїнських земель у передгір'ї Карпат. П. називають територію Івано-Франківської та Львівської областей.

Прогноївська паланка – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького*, розташована в пониззі Дніпра на лівому березі Дніпровського лиману напроти урочища Прогноєва в нинішній Херсонській області. Центром паланки було поселення Прогноїнськ, у якому знаходилася адміністрація паланки і невелика залога. П. п. сформована в 1735 р. Постійного населення в паланці не було, оскільки господарська діяльність мала сезонний характер (рибальство, добування солі).

Протовчанська паланка – адміністративно-територіальна одиниця *Вольностей Війська Запорозького*, розташована на лівобережжі його володінь між річками Оріллю і Протовчею у межах сучасного Новомосковського району Дніпропетровської області. Центром паланки було село Личкове. Крім того, в паланці знаходилися понад два десятки великих поселень та більше тисячі зимівників. Оскільки землі паланки були багаті на чорнозем, населення успішно займалося землеробством. Географічне розташування і досить розвинені комунікації сприяли розвитку чумацтва, торгівлі. Населення П. п. було найзаможнішим у Запорозьких Вольностях.

Регіональна ідентичність – різновид колективної та індивідуальної ідентичності, для якої характерне усвідомлення власної належності до певного регіону, міста і т. д.

Руське воєводство – адміністративно-територіальна одиниця України в XV – XVIII ст., яку утворила Польща із захоплених нею земель Галицько-Волинського князівства. До утворення воєводства ця територія мала назву «Руська земля» і мала певну автономію. Існує традиційна думка, що Р. в. утворене близько 1434 р. Складалося з Львівської, Галицької, Сяноцької, Перемишльської земель, у XV ст. до нього приєднано Холмську землю. Адміністративним центром Р. в. був Львів. Ліквідовано воєводство після першого поділу Польщі (1772).

Самарська паланка – одна з найбільших адміністративно-територіальних одиниць *Вольностей Війська Запорозького*, розташована на лівобережжі між річками Самарою і Кінською (на території нинішніх Дніпропетровської і Запорізької

областей). Її центром було містечко Самара, чи Новоселиця (теперішній Новомосковськ). Крім того, до С. п. належали ще понад десяток великих сіл та кількасот запорозьких хуторів-зимівників.

Семантика топоніма – значення географічної назви.

Слобожанщина (Слобідська Україна) – історична область, яка з XVII ст. перебувала у складі Російської держави, розташована на північному сході України і в суміжних районах Росії (Харківська, Сумська, частково Донецька, Полтавська, Луганська, південна частина Білгородської, Воронежської, Курської областей). Активне заселення С. відбувалося протягом XVI – XIX ст. переважно вихідцями з українських земель. Майже одночасно тут зародилися і російські етнічні землі. Земельні відносини в регіоні ґрунтувалися на основі так званої «займанщини».

У 50-60 рр. XVII ст. з українських поселенців було сформовано козацькі слобідські полки: Сумський, Харківський, Охтирський, Острогозький; Ізюмський (1685). У 1765 р. козацьке самоврядування ліквідовано російським урядом і територія Слобідської України ввійшла до Слобідсько-Української губернії.

Слов'яносербія – військова та адміністративно-територіальна одиниця, яка існувала паралельно з *Новою Сербією* у 1753 – 1764 рр. Об'єднувала ряд поселень, розташованих на берегах річок Лугані, Сіверського Донця, Бахмута (територія сучасних Луганської, Донецької областей). У межах С. проживали сербські військові переселенці, які мали нести прикордонну службу. Із цією метою було укріплено містечко Бахмут (нині Артемівськ Донецької області) і Білевську фортецю. Командирами військових формувань були Іван (Живан) Шевич та Райко де Прерадович. У 1764 р. С. ліквідована і включена до Бахмутського повіту Новоросійської губернії. Пам'ять про переселенців залишилася в топонімах – наприклад, місто Слов'яносербськ Луганської області.

Таврія – назва Кримського півострова, поширена з XVI ст. У XIX – XX ст. Т. називали не лише Крим, а й північну частину Таврійської губернії, її Дніпровський, Мелітопольський і Бердянський повіти.

Тематична карта – географічна карта, на якій один чи декілька природних або соціальних елементів показано зі значними подробицями, оскільки вони являють собою тему даної карти. На багатьох Т. к. вказують такі елементи, яких ніколи не буває на загальногеографічних картах. До тематичних, наприклад, належать історичні карти.

Топоніміка – розділ *ономастики* про власні імена географічних об'єктів, їх походження, функціонування, тлумачення, мовну трансформацію та видозмінення в різні історичні періоди.

Українська укріплена лінія – система укріплень, побудованих у 1731 – 1733 рр. – від місця впадіння Орелі в Дніпро до Сіверського Донця для охорони південних кордонів Російської імперії. Загальна довжина – 285 км. Лінія складалася із суцільного земляного валу та широкого й глибокого рову з боку степу. У її системі було побудовано 16 фортець і 49 редутів (невеликих, окремо зведених укріплень,

зімкнених у формі багатокутника). Найбільш відомі фортеці – Білевська, Маячківська, Борисоглібська.

Фізико-географічне середовище – це сукупність різних компонентів географічної оболонки, яка на певному історичному етапі розвитку суспільства є його матеріальною умовою існування (рельєф, клімат, водні ресурси, ґрунти, рослинний і тваринний світ, корисні копалини).

Ханська Україна – південна причорноморська і приазовська частина України, що фактично збігається з територією Дикого поля. Упродовж XV – XVIII ст. перебувала під впливом *Кримського ханства*. На території Х. У. випасали худобу кримські татари, ногайці, представники *Буджацької* орди; селилися захоплені татарами і випущені на волю колишні бранці з України.

Холмщина (Забужжя) – східна частина сучасної Польщі на лівобережжі Західного Бугу. Центром Х. було місто Холм (тепер – Хелм), засноване Данилом Галицьким у XIII ст. У наступні століття Х. переходила до різних країн. У листопаді 1917 р. Центральна Рада ухвалила резолюцію про належність Х. і *Підляшшя* до УНР і за Берестейським мирним договором 1918 р. ці землі було визнано складовою частиною УНР. Із 1919 р. Х. остаточно відійшла до Польщі. У результаті політики польського уряду частка українського населення Х. протягом XX ст. суттєво зменшилася, хоча в 1960-х роках близько 12 тисяч українських переселенців повернулися на рідну землю.

Хороніми – назви великих природних областей: історичних, географічних, етнічних, адміністративних, економічних.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Абросимова, С. В. Колекція спеціальних геометричних планів кінця XVIII – XIX ст. в зібранні Дніпропетровського історичного музею [Текст] / С. В. Абросимова // Південна Україна XVIII – XX століть. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 2001. – Вип. 6. – С. 52 – 67.

Боплан, Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способами життя і ведення воєн [Текст] / Г. Л. Боплан. – К.: Наук. думка, 1990. – 256 с.

Военно-топографо-статистическое описание Екатеринославской губернии [Текст] // Південна Україна XVIII – XX століть. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 1997. – Вип. 2; 1998. – Вип. 3.

Козирев, В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) [Текст] / В. К. Козирев. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. – 528 с.

Кордт, В. Матеріали до історичної картографії України [Текст] / В. Кордт. – К.: ВУАН, 1931. – Ч. 1. – 34 с.

Любавский, М. К. Историческая география России в связи с колонизацией [Текст] / М.К. Любавский. – С.Пб.: Лань, 2000. – 304 с.

Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. [Текст] / упоряд. Г. В. Болотова [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1989. – 395 с.

Описи Лівобережної України кінця XVIII ст. – початку XIX ст. [Текст] / упоряд. В. О. Пірко [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1997. – 325 с.

Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. [Текст] / упоряд. В. О. Пірко [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1991. – 224 с.

Пивовар, А. В. Поселення Задніпровських місць до утворення Нової Сербії: в документах середини XVIII ст. [Текст] / А. В. Пивовар. – К.: Академперіодика, 2003. – 336 с.

Рудницький, С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання [Текст] / С. Рудницький // Історія укр. географії. – 2003. – Вип. 8. – С. 45 – 51.

Рудницький, С. Проблеми географії в Україні [Текст] / С. Рудницький // Там же. – 2008 – Вип. 16. – С. 56 – 89.

Сергійчук, В. Етнічні межі і державний кордон України [Текст] / В. Сергійчук – Т.: Тернопіль, 1996. – 179 с.

Січинський, В. Чужинці про Україну [Текст] / В. Січинський. – К.: Довіра, 1992. – 95 с.

Янко, М. Т. Топонімічний словник – довідник УРСР [Текст] / М. Т. Янко. – К.: Рад. шк., 1973. – 180 с.

Янко, М. Т. Топонімічний словник України [Текст] / М. Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Андреев, А. Труды русских географов и путешественников XVII – XX вв. по изучению Украины [Текст] / А. Андреев // Изв. Всесоюз. геогр. о-ва – 1954. – Т. 86. – Вып. 2. – С. 67 – 78.

Апанович, О. Агрокультура українського козацтва [Текст] / О. Апанович // Історія в шк. України. – 1998. – № 3. – С.14 – 19.

Анучин, В.А. Географический фактор в развитии общества [Текст] / В. А. Анучин. – М.: Мысль, 1982. – 335 с.

Багалій, Д. І. Історія Слобідської України [Текст] / Д. І. Багалій; передм., комент. В. В. Кравченка. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.

Балабушевич, Т. А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. [Текст] / Т. А. Балабушевич. – К.: Наук. думка, 1993. – 139 с.

Берляндт, А. М. Картография [Текст] / А. М. Берляндт. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 336 с.

Бескровный, Л. Г. О предмете и методе исторической географии [Текст] / Л. Г. Бескровный, Л. А. Гольденберг // История СССР. – 1971. – № 6. – С. 23 – 36.

Бібліографія праць академіка С. Рудницького [Текст] // Історія укр. географії. – 2008. – Вип. 16. – С. 24 – 32.

Боечко, В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан [Текст] / В. Боечко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.

Бойко, А. В. Атласи Катеринославського намісництва останньої чверті XVIII ст. [Текст] / А. В. Бойко // Південна Україна XVIII – XX століть. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Вип. 3. – 1998. – С. 122 – 134.

Бучинский, И. Е. Климат Украины в прошлом, настоящем и будущем [Текст] / И. Е. Бучинский. – К.: Гидрометеиздат, 1963. – 131 с.

Вавричин, М. До підсумків дослідження картографічної спадщини Г. Боплана [Текст] / М. Вавричин // Матеріали засід. іст. та археол. коміс. НТШ в Україні. – Вип. 23 (1995 – 1997). – Л., 1999. – С. 24 – 29.

Вампилова, Л. Б. Региональный историко-географический анализ. Система методов исследования в исторической географии [Текст]: монография: в 2 кн. / Л. Б. Вампилова. – С.Пб.: ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2008. – Кн. 2. – 148 с.

Верменич, Я. Роль історико-географічних досліджень у становленні регіоналістики [Текст] / Я. Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – К., 2006. – Число 9. – С. 5 – 20.

Винниченко, І. І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис [Текст] / І. І. Винниченко. – Житомир, 1992.

Винниченко І. І. Українці Берестейщини, Підляшшя й Холмщини в першій половині XX ст. [Текст] / І. І. Винниченко – К.: Основи, 1997.

Винниченко, І. І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання [Текст] / І. І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 126 с.

Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория [Текст] / под ред. Ю. Кондуфора. – К: Наук. думка, 1988. – 324 с.

Географічна енциклопедія України. [Текст]: в 3 т. / редкол. О. М. Маринич [та ін.]. – К.: УРЕ, 1989. – Т. 1. – 414 с.; Т. 2. – 480 с.; 1993. – Т. 3. – 480 с.

Географічний фактор в історичному процесі: зб. наук. пр. [Текст] / за ред. Ф. П. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1990. – 265 с.

Герус, А. Картографічні фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та історія їх формування [Текст] / А. Герус, Т. Шовкопляс // Історична топографія і соціографія України: зб. наук. пр. – Л., 2007. – С. 461 – 465.

Гладкий, О. Історичні фактори формування і розвитку промислових агломерацій України [Текст] / О. Гладкий // Історія укр. географії. – 2008. – Вип. 15. – С. 104 – 112.

Грабовецький, В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст. Історичний нарис [Текст] / В. В. Грабовецький. – Л.: Вища шк., 1982. – 151 с.

Гулик, С. Кадастрові карти як джерело вивчення стану земельних ресурсів Галичини XVIII – початку XX ст. [Текст] / С. Гулик // Історія укр. Географії. – 2005. – Вип. 1 (11). – С. 85 – 88.

Гумилев, Л. Н. По поводу предмета исторической географии: (ландшафт и этнос) [Текст] / Л. Н. Гумилев // Вестн. Ленингр. ун-та. – 1965. – № 218, Вып. 3. – С. 112 – 120.

Гумилев, Л. Н. Этносфера: История людей и история природы [Текст] / Л. Н. Гумилев. – М.: Кн. по требованию, 2011. – 374 с.

Гуржій, І. О. Стан і завдання історико-географічних досліджень на Україні [Текст] / І. О. Гуржій, О. В. Молодчиков // Укр. істор.-геогр. зб. – Вип.1. – 1971. – С. 13 – 33.

Гуржій, О. І. Українська козацька держава у другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право [Текст] / О. І. Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 223 с.

Гуржій, О. І. Податне населення України XVII – XVIII ст. Нариси з історії та статистики [Текст] / О. І. Гуржій. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2009. – 296 с.

Декларация независимости исторической географии [Текст] // Вестн. ист. географии. – Смоленск, 1999. – №1 – С. 157 – 159.

Денисик, Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України [Текст] / Г. І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 146 с.

Денисик, Г. І. Регіональне антропологічне ландшафтознавство [Текст] / Г. І. Денисик, О. В. Тімець. – Вінниця – Умань: Уман. пед. ун-т, 2010. – 170 с.

Дмитрієнко, М. Ф. Адміністративно-територіальний поділ УРСР з 1917 по 80-ті роки XX ст. (Історико-картографічний аспект) [Текст] / М. Ф. Дмитрієнко, О. Є. Маркова // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 3 – 12.

Дністрянський, М. С. Кордони України [Текст] / М. С. Дністрянський. – Л.: Світ, 1992. – 172 с.

Дробіжев, В.З. Историческая география СССР [Текст] / В. З. Дробіжев, И. Д. Ковальченко, А. В. Муравьев. – М.: Высш. Шк., 1973. – 319 с.

Дружинина, Е. И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. [Текст] / Е. И. Дружинина. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 282 с.

Дулов, А. В. Географическая среда и история России (конец XV – середина XIX в.) [Текст] / А. В. Дулов. – М.: Наука, 1983. – 256 с.

Эварницкий, Д. И. Карты Украины и Запорожья и планы Днепра [Текст] / Д. И. Эварницкий // Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе. 1905. – М., 1908. – Т. 2. – С. 51 – 70.

Економічна історія України [Текст]: навч. посіб. / ред. М. О. Уперенко [та ін.]. – Х.: Одіссей, 2004. – 496 с.

Есаков, В. А. Очерки истории географии в России XVIII – нач. XX в. [Текст] / В. А. Есаков. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 239 с.

Жданович, О. Карти та геоінформаційні системи в Інтернет [Текст] / О. Жданович // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – К., 2004. – Число 7. – С. 136 – 145.

Жекулин, В. С. Историческая география: предмет и метод [Текст] / В. С. Жекулин. – Л.: Наука, 1982. – 224 с.

Жупанський, Я. Географічні відомості і географія в Україні в давні часи [Текст] / Я. Жупанський. – Чернівці: Вид-во ЧДУ, 1992.

Жупанський, Я. Історія географії в Україні [Текст] / Я. Жупанський. – Л.: Світ. – 1997. – 276 с.

Жупанський, Я. Становлення економіко-географічних досліджень в Україні (XIX – початок XX ст.) [Текст] / Я. Жупанський // Укр. геогр. журн. – 1994. – № 1–2. – С. 46 – 52.

Зайцев, М. В. Историческая география России [Текст]: учеб. пособие для студ. / М. В. Зайцев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2006. – 204 с.

Завальнюк, К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією у другій половині XIX ст. [Текст] / К. В. Завальнюк // Укр. істор. журнал. – 1998. – №4. – С.43 – 56.

Задорожнюк, А. Б. Промислове виробництво в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст. [Текст] / А. Б. Задорожнюк, О. П. Рєєнт. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 270 с.

Замятин, Д. Н. Географические образы в гуманитарных науках [Текст] / Д. Н. Замятин // Человек. – 2000. – №5. – С. 81 – 88.

Замятин, Д. Н. Гуманитарная география. Пространство и язык географических образов [Текст] / Д. Н. Замятин. – С.Пб.: Алетейя, 2003. – 331 с.

Замятин, Д. Н. Культура и пространство. Моделирование географических образов [Текст] / Д. Н. Замятин. – М.: Знание, 2006. – 485 с.

Заславський, Г. А. Большой Юг Украины: территория и население. Краткий историко-географический очерк [Текст] / Г.А. Заславский. – О.: Маяк, 2003. – 61 с.

Заставний, Ф. Д. Українські етнічні землі [Текст] / Ф. Д. Заставний. – Л.: Світ, 1992. – С. 175.

Заставний, Ф. Д. Українська діаспора. Розселення українців в зарубіжних країнах [Текст] / Ф. Д. Заставний. – Л.: Світ, 1991. – 120 с.

Історія української географії та картографії [Текст]: матеріали наук. конф., присвяч. 95-річчю з дня народж. проф. В. Кубійовича, Тернопіль, 25 – 26 груд. 1995 р. – Тернопіль, 1995. – 275 с.

Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні [Текст]: зб. наук. пр. – К.: Наук. думка, 1988. – 112 с.

Кабузан, В. П. Матеріали для історичного атласу України XVIII ст., що зберігаються в центральних державних архівах Москви та Ленінграду [Текст] / В. П. Кабузан, Г. П. Махнова // Укр. іст. журн. – 1967. – №3. – С. 132 – 142.

Калуцков, В. Н. Ландшафт в культурной географии [Текст] / В. Н. Калуцков. – М.: Новый хронограф, 2008. – 320 с.

Кіку, О. О. Актові книги як джерело історико-географічних досліджень [Текст] / О. О. Кіку // Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1992. – С. 21 – 35.

Кириков, С. В. Человек и природа степной зоны. Конец X – середина XIX в. [Текст] / С. В. Кириков. – М.: Наука, 1983. – 125 с.

Кисельов, Ю. Методологічні основи географічних студій Степана Рудницького в контексті сьогодення [Текст] / Ю. Кисельов // Історія укр. географії. – 2008. – С. 48 – 51.

Клеопов, И. Л. Еще несколько слов о принципах составления историко-географических карт [Текст] / И. Л. Клеопов // Изв. Всесоюз. геогр. о-ва. – 1968. – № 1. – С. 125 – 137.

Ковальчук, І. П. Сучасна укр. історична географія: структура, методи досліджень, перспективні напрями [Текст] / І. П. Ковальчук // Історична географія: початок XXI сторіччя: зб. наук. пр. – Вінниця, 2007. – С. 19 – 28.

Коновалова, И. Г. Историческая география в исследовательском поле исторической науки [Текст] / И. Г. Коновалова // Историческая география: пространство человека vs человек в пространстве: материалы XXIII междунар. науч. конф. (Москва, 27 – 29 янв. 2011 г.) / редкол. М. Ф. Румянцева [и др.]. – М., 2011. – С. 22 – 30.

Корандей, Ф. С. Введение в историческую географию [Текст]: учеб. пособие / Ф. С. Корандей. – Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2008. – 124 с.

Крикун, М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV – XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел [Текст] / М. Крикун. – К.: Ін-т археографії НАН України, 1993. – 186 с.

Круль, В. П. Історична географія Західної України [Текст]: навч. посіб. / В. П. Круль. Вид. 2-ге доп. – Чернівці: ЧНУ, 2008. – 188 с.

Круль, В. П. Ретроспективна географія: структура, завдання та особливості [Текст] / В. П. Круль // Історична географія: початок XXI сторіччя: зб. наук. пр. – Вінниця, 2007. – С. 28 – 40.

Лашенко, Х. До історичної географії Запорозжя часів Нової Січі: шляхи, броди і переправи як елементи єдиної системи сполучень [Текст] / Х. Лашенко // Південна Україна XVIII – XX століть. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – 1998. – Вип. 3. – С. 96 – 105.

Ленченко, В. З історії географічних досліджень України Російською Академією наук у XVIII ст. [Текст] / В. Ленченко // Проблеми історичної географії України. – К., 1991. – С. 35 – 42.

Лісовська, Є. Кадастрові карти як джерело до історії Галичини XIX століття [Текст] / Є. Лісовська // Картографія та історія України: зб. наук. пр. – Л., К., Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. – С. 245 – 251.

Любіцева, О. Географія релігій [Текст] / О. Любіцева, К. Мезенцев, С. Павлов. – К.: Арттек, 1998. – 504 с.

Люта, Т. Україна на старожитніх мапах [Текст] / Т. Люта // Пам'ятки України. – 1996. – №. 2. – С. 51 – 65.

Максаковский, В. Г. Историческая география мира [Текст]: учеб. пособие для вузов [Текст] / В. Г. Максаковский. – М.: Экопрос, 1997. – 587 с.

Маркова, О. Є. Атлас історії УРСР, 1917 – 1990 рр. [Текст] / О. Є. Маркова // Географічний фактор в історичному процесі: зб. наук. пр. – К., 1990. – С. 3 – 11.

Мельничук, А. Підходи до визначення історико-географічних зрізів формування та розвитку суспільно-географічного комплексу України [Текст] / А. Мельничук // Історія укр. географії. – 2008. – Вип.18. – С. 90 – 97.

Молодчиков, О. Історико-географічні дослідження на Україні в 1918 – 1920 рр. [Текст] / О. Молодчиков // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1982. – Вип. 8. – С. 65 – 74.

Пащенко, В. М. Землезнання. Методологія природничо-географічних наук [Текст] / В. М. Пащенко. – К.: Б. в., 2000. – 320 с.

Поповкін, В. До економічного районування України [Текст] / В. Поповкін // Укр. геогр. журн. – 1993. – № 2. – С. 79 – 93.

Постников, А. В. Исторические карты и их классификация [Текст] / А. В. Постникова // Геодезия и картография. – 1969. – № 8. – С. 43 – 51.

Посунько, О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії [Текст] / О. М. Посунько. – Запоріжжя: ТанDEM-У, 1998. – 98 с.

Потокій, М. Олексій Андрійович Тілло – видатний російський картограф, геодезист, автор першої гіпсометричної карти Європейської Росії [Текст] / М. Потокій // Наук. зап. Терноп. НПУ ім. В.Гнатюка. Сер. Географія. – 2009. – №1. – С. 34 – 46.

Ровенчак, І. Історична географія культури: проблеми змісту та рангування одиниць дослідження [Текст] / І. Ровенчак // Історія укр. географії. – 2008. – Вип. 15. – С. 7 – 11.

Ровенчак, І. Перші етнічні карти українських земель ХІХ ст. [Текст] / І. Ровенчак, А. Смутіна // Пам'ятки України. – 1992. – № 1. – С. 24 – 35.

Романчук, С. П. Історичне ландшафтознавство: теоретико-методологічні засади та методика антропогенно-ландшафтних реконструкцій давнього природокористування [Текст] / С. П. Романчук. – К.: Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 146 с.

Российская историческая картография (XV – начало XX в.) [Текст]: крат. слов.-справ. / отв. сост. А. Н.Ерошкина. – М., 1997.

Рыбаков, Б. А. Геродотова Скифия: историко-географический анализ [Текст] / Б. А. Рыбаков. – М.: Наука, 1979. – 248 с.

Салищев, К. А. Картоведение [Текст] / К. А. Салищев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 400 с.

Сосса, Р. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. [Текст] / Р. Сосса. – К.: Наук. думка, 2000. – 248 с.

Сосса, Р. Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи [Текст] / Р. Сосса. – К.: Наук. думка, 2005. – 292 с.

Спеціальні історичні дисципліни [Текст]: довідник: навч. посіб. для студ. ВНЗ [Текст] / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.) [та ін.]. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.

Топонимика и историческая география [Текст] / Е. М. Поспелов (отв. ред.) – М.: Моск. фил. Географ. о-ва СССР, 1976. – 84 с.

Федій, О. Сільське розселення Полтавської області: історико-географічний нарис [Текст] / О. Федій // Історія укр. географії. – 2008. – Вип. 17. – С. 46 – 50.

Фесуненко, И. С. Изменения в географическом размещении населения Украины во второй половине XIX – начале XX в. [Текст] / И. С. Фесуненко // Тр. Моск. гос. ист.- архив. ин-та. – М., 1957. – Т. 10. – С. 265 – 284.

Шаблій, О. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії [Текст] / О. Шаблій. – Л.: Світ, 1993. – 223 с.

Шандра, В. С Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття [Текст] / В. С. Шандра. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 427 с.

Шевченко, Ф. Развитие исторической географии на Украине за годы советской власти [Текст] / Ф. Шевченко, Е. Маркова, Т. Балабушевич // Развитие географической науки в УССР. – К., 1990. – С. 76 – 85.

Шищенко, П. Г. Історія географії та історична географія: галузі науки і навчальні дисципліни [Текст] / П. Г. Шищенко, Н. В. Муніч // Історична географія: початок XXI сторіччя : зб. наук. пр. – Вінниця, 2007. – С. 14 – 18.

Яворницький, Д. І. Дніпрові пороги. Географо-історичний нарис [Текст] / Д. І. Яворницький. – Д.: Промінь, 1989. – 142 с.

Яцунский, В.К. Историческая география. История возникновения и развития в XIV – XVIII вв. [Текст] / В. К. Яцунский. – М.: Высш. шк., 1955. – 331 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Програма курсу «Історична географія України».....	6
Теми доповідей до семінарських занять.....	9
Приклад завдання модульної контрольної роботи.....	10
Питання до заліку	10
Словник історико-географічних назв та термінів.....	12
Список рекомендованих джерел.....	23
Список рекомендованої літератури.....	24